

Személyes emlékek

Az 50 éve elhunyt Kodály Zoltán emlékére és a 85 esztendőös Bónis Ferenc köszöntésére

Dombóvári János megtisztelő felkérése a Zenetudományi Konferenciára, megindított bennem egy különös emlékezési folyamatot *Kodály Zoltán*-nal és *Bónis Ferenc*cel kapcsolatban. Rögtön elnézést kérek Önöktől, hogy rendhagyó előadásom meglehetősen személyes emlékezés lesz, ugyanakkor nem maradnak el a tudományos vonatkozások sem.

Először is *Kodály Zoltán*ról, *Kodály* tanár úrról szeretnék beszélni. Abban a szerencsés helyzetben lehettem, hogy édesapám *Tátrai Vilmos* hegedűművész révén, személyesen ismerhettem *Kodály Zoltán*t és kamaraműveit. A férjem *Fülöp Attila* opera-, dal- és oratóriuménekes révén a dalait, a csodálatos *Psalmus Hungaricus*t és a *Te Deum*ot.

Apánk a *Lukács* uszodában mutatott be bennünket a testvéremmel *Kodály* tanár úrnak. Maradandó élményem azonban a lakásán tett látogatás volt. Megvallom, hogy kisgyermekként kissé nyomasztóan hatott rám a túlszűfolt otthon a számomra ismeretlen tárgyaival, sötét falaival. Évtizedekkel később azután többször is jártam itt, *Kodály*né *Péczei Sarolta* jóvoltából. Néprajzkutatóként már egészen másként vélekedtem, és nagy élményt jelentett számomra, hogy 2003-ban előadást tarthattam „*Kodály* tárgyi néprajzi gyűjteménye” címmel.

Kodály Zoltán egykori otthonában, a mai *Kodály Múzeumban* a századfordulós, huszadik század eleji népművészeti érdeklődésnek, a korabeli tárgykultúrának különleges, sajátos, reprezentatív megjelenésével találkozunk. Különlegessége az, hogy maradéktalanul megőrződött a 20. század eleji lakberendezés. Sajátossága abban áll, hogy a népművészeti tárgyak funkcionális, és szerves részei a lakásnak. Reprezentatív, mert a népművészeti tárgyak nagy része száz esztendőnél régebben készült, és kimagasló esztétikai értéket képvisel. Az előadásomban a lakásban található 19. századi 20. század eleji leltározott tárgyakat ismertettem. Többnyire Erdélyből származnak a bokályok, Dunántúlról a díszkancsók, a magyar nyelvterület különböző részeiről kerültek a lakásba a szoknyából, halotti lepedőből, kötényből, ingujjból készített himzett vagy szöttes terítők, párnák. A faragott népművészeti tárgyak között van ácsolt láda, megrendelésre készült íróasztal és szék, valamint olyan

faragott tárgyak, melyeket ajándékba kapott a Mester. A népművészeti tárgyak sorát két népi hangszer havasi kürt és tekerőlant is kiegészíti.

A lakásban található népművészeti tárgyak mellett különös meglepetést jelentettek számomra a Néprajzi Múzeumban azok a viseletdarabok, melyeket Kodály Zoltán Zoboraljáról hozott a 20. század első évtizedében. 85 812-85 840 leltári számok alatt. Nem vagyok viseletkutató, de az anyag megtekintése,

a leírókartonok átolvasása után az a véleményem, hogy a gyűjtemény értéke felbecsülhetetlen. Kodály Zoltán aprólékos leírást készített a hímzett női ingekről, melyeket Zoborvidéken, Nyitraegerszegen vásárolt. A leírókartonokon az egyes hímzésminták helyi elnevezéseit is gondosan lejegyezte.

Éveken át jártam a zoboralji falvakba gyűjteni. Kodály Zoltán első gyűjtőútja után nyolcvan évvel, 1986-ban Nyitraegerszegen Kostyál Anni néni még jól emlékezett arra, hogy a nagyanyját Kodály Zoltán Budapestre hívta, s ahogy Anni néni mondta: „és ott énekelt, azokat a régi énekeket.”

2007-ben hozzám legközelebb álló témát választottam a gyulai konferenciára, amikor Kodály Zoltán népzenei *gyűjtéseiről*, a *tudományos feldolgozásról* és azokról a *műveiről* beszéltem, melyeket a magyar nyelvterületről származó kalendáriumi szokáshagyományok ihlettek. Rendkívül tanulságos volt ez a témakör is, hiszen megismerhettem Kodály Zoltán gyűjtési elveit, módszerét, hihetetlen munkabíráását, 1890–1952 között 36 vármegyében, 238 helységben 5510 dallamot gyűjtött. A peremvidék elv alapján a történelmi Magyarország magyarok lakta legrégebbi településeit igyekezett felkeresni. Kodály tehát úgy gondolkodott, hogy a peremvidék jelentősége abban áll, hogy a nyelvhatárra szorulva régiesebb hagyományok maradtak fenn, másrészt pedig a szomszéd népekkel való kölcsönhatásokat itt lehet leginkább vizsgálni.

1916–17 fordulóján a Kisfaludy Társaság felkérésére a nem peremvidéken fekvő Nagyszalontára ment. Itt diákok, tanárok gyűjtöttek, de Kodálynak nem volt jó véleménye az amatőr gyűjtésről, pontatlanok, dallamleírás nélküliek voltak, ezért önálló gyűjtésbe kezdett. A kötettel is problémák voltak, mert nem lehetett következetesen végigvinni Kodály eredeti szándékát és összekeveredtek a pontatlan szövegek és a Kodály által

lejegyzett dallamok. Végül közel nyolcvan év után, 2001-ben jelent csak meg a teljes forráskiadvány *Szalay Olga–Rudas Péterné* munkája nyomán.

Tanulságos Kodály gyűjtési módszere: először mindig több napos felderítő gyűjtést végzett, nagy területet bejárva, majd ahol érdemesnek tartotta tért vissza a fonográf-fal. Volt, ahová többször visszajárt. Nagyszalontán kívül a legtöbb dalt a zoboraljai Ghymesen gyűjtötte. Gyűjtőútjain először a papot és a tanítót kereste fel. Velük hívatta össze az énekelni tudókat. Eleinte nem jegyezte le az énekesek nevét. Később azonban rendkívül fontosnak tartotta, idézem: „Az énekesekről feljegyzendő: a név, kor, származás, családi, vagyoni körülmények, iskolai végzettség, vallás, olvasottság, utazás, világlátottság, katonáskodás, különös említésre méltó körülmény. Dalismeret mennyisége, minősége.”

A helyszíni gyűjtés mellett gyakran az énekesek, zenészek utaztak Budapestre, különösen a Pátria lemezek elkészítésekor. A XX. század első felének egyik legnagyobb népzene gyűjtő vállalkozása volt a **Pátria sorozat**. Ekkor – a fiatal néprajzkutató, *Ortutay Gyula* szervezőmunkájának köszönhetően – a Magyar Rádió stúdiójában először rögzítettek paraszti zenét, paraszti előadásban. Az volt a szándék, hogy az egész magyar nyelvterület még elérhető és rögzítésre érdemes értékei belekerülhessenek. A szakmai irányítást *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán* és *Lajtha László* vállalta. Kilenc év leforgása alatt 125 fémmatrica jött létre, amelyekről (1942-ig) 107 darab lemezt préselt és hozott üzleti forgalomba a *Kelen Péter Pál* vezette PATRIA cég.

Ebben az új sorozatban a népzene mellett népmese, szokásanyag és a vallásos népdalok is helyet kaptak, bemutatva a legfőbb magyar népzenei dialektusterületek jellegzetességeit. A Pátria-matricákat az eredeti lemezekkel együtt a Néprajzi Múzeum őrzi. Megjegyzem, hogy a korábban 78-as fordulatszámú lemezen megjelent hangfelvételek kiadását valósította meg a Fonó 2001-ben, amikor a kor technikai lehetőségeit kiaknázva 3 CD-ROM-on jelentette meg a felvételeket. Kodály Zoltán fonográf-felvételei 2002-ben jelentek meg *Tari Lujza* szerkesztésében CD-én. (HCD 18254-55) Kodály a gyűjtőmunkával párhuzamosan rendszeres tudományos feldolgozó munkát végzett, melynek eredményeiről a néprajzkutatás máig élő központi folyóiratában az *Ethnographiában* számolt be.

Kodály és Bartók számára fontos célként fogalmazódott meg a *rendszerezett népdalgyűjtemények* kiadása. Már 1913-ban tervezetet készítettek erről a Kisfaludy Társasághoz, mely azzal kezdődik, hogy akkor már hetven esztendeje 1843-ban az Akadémiától a Társaság átvette a népdalok gyűjtését és kiadását.

Mutató táblák sorát tervezték, így: szövegmutatót betűrendes a kezdősorokból és egy tárgy szerinti; helynévmutatót, a község mellett az odaváló dal sorszámával; kótás ún. tematikus katalógust; külön forrásmutatót; több dallamra fogott szövegek, különböző szöveggel énekelt dallamok mutatóját; bibliográfiát minden dalhoz; francia és német

nyelven is jegyzeteket. 1913-ban azonban hiába fordultak a még mindig a folklór ügye legfőbb istápolójának tekintett Kisfaludy Társasághoz, a magyar népzene rendszerezett kiadásával foglalkozó nagy jelentőségű tervezetükre választ sem kaptak.

Elképzeléseik alapján megszerkesztették az első jelentős korszerű népzenei kiadványt [Népdalok (Erdélyi magyarság) 1923]. A nagyszabású tudományosan feldolgozott népzene gyűjtemény megvalósítása a **Magyar Népzene Tára** sorozat a második világháború utánra maradt. Néprajzkutatóként, közelebbről népszokáskutatóként megkerülhetetlen a Bartók Béla és Kodály Zoltán által megálmodott és törzsanyagként a gyűjtéseiket tartalmazó Magyar Népzene Tára sorozat. A vaskos kötetek kiapadhatatlan forrásnak bizonyulnak nemcsak a népzene kutatás számára.

Kodály Zoltán ugyan már 1940-től a Magyar Tudományos Akadémián a „Magyar Népzene Tára”-nak szerkesztését vezette és miután Bartók Béla emigrált és 1945-ben súlyos betegségben meghalt, a korábbi közös tervek megvalósítása teljes mértékben Kodályra hárult. Irányításával jelent meg 1951–1966 között a sorozat első öt kötete. Ugyanebben az időben a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportját vezette igazgatói minőségben. Népzene tudósként itthon és külföldön egyaránt nagy szakmai és társadalmi elismerés övezte élete végéig.

Kodály Zoltán munkásságában rendkívül fontos, ihlető szerepe van a magyar népzenenek. Kamaraműveiben „Gordonka-zongoraszonáta” „Triószerenád”, „Hét zongoradarab”, zenekari műveiben „Marosszéki táncok”-ban saját gyűjtésű erdélyi népdalait szólnak meg, a „Galántai táncok”-ban magyar verbunkos dallamokat használt fel. Vokális műveiben, pl. „Molnár Anna” vegyeskarra írt művében népballadát dolgozott fel, a „Mátrai képek” pedig Mátra-vidéki népdalokból formált nagyszabású vegyeskari kompozíció.

Daljátékait a Hány Jánost és a Székelyfonót ugyancsak a népzene ihlette. A Hány librettóját Paulini Béla és Harsányi Zsolt írták, 1926-ban készült. A Székelyfonó 1932-ben keletkezett, ez utóbbi műnek egész zenei világa a magyar folklórból keletkezett, hiszen székely népi szokásokat, életképeket foglal egy drámai történet keretébe.

A közel ötven gyermekkarra írt művében egy-egy gyermekjátékot, mondókát, néphagyományt őrző gyermekdalt dolgozott föl, mint a „Túrót eszik a cigány”, „A süket sógor”, „Katalinka, szállj el”. Kalendáriumi szokások ihlette kórusművei: Karácsonyi pászortánc (1935), Angyalok és pásztorok (1935), Nagyszalontai köszöntő (1931), Újesztendő köszöntő (1929), Villó (1925), Gergely-járás (1926), Pünkösödölés (1929)

Kodály Zoltán által értő és érző hozzáértéssel és ihlettel újjáteremtett magyar népszokás dallamok és szövegek nemcsak hazánkban, nemcsak a magyar nyelvterületen, hanem az egész világon ismertté lettek. Számomra különösen fontos volt, hogy megismerkedjek azzal, hogy milyen jelentősége volt Kodály Zoltán munkásságában a kalendáriumi

szokásoknak. Erről előadásokat tartottam, tanulmányt is írtam „A tavaszi leányszokások Kodály Zoltán kórusműveiben” címmel.

Kodály Zoltán mindenkire rendkívüli hatással volt, aki valaha találkozhatót vele. Engedjék meg, hogy két rövid részletet idézzek Édesapám *Tátrai Vilmos* „Hegedűszó alkonnyatban” c. emlékező könyvéből Kodály Zoltánnal való korai és az utolsó találkozásukról.

„A Fasori Gimnázium és a Zeneakadémia mindössze három villamosmegállóra volt egymástól. Harmadik gimnazista voltam, mikor az iskolai tornaverseny után a villamossal versengve futottam hegedűórára. A szegény diáknak akkoriban villamosjegyre sem volt pénze. Magyarország legsúlyosabb gazdasági válságában vergődött. A korábban 21 milliós országot elnyomoritotta a trianoni békeszerződés. A szegénység egyik jele volt, hogy a villamosok is üresen jártak.

Futva érkeztem a Főiskolára. Késésben voltam. Nem csoda, hogy nagy igyekezetemben a második emeleti fordulóban nekiszaladtam Kodály Zoltánnak. Tisztelettudón összecsaptam bokámat és bocsánatot kértem.

– Te hegedülni vagy tornászni jöttél? – kérdezte megpillantva tornaruhámat.

– Hegedűórára jöttem.

– Mit jelent ez az ákombákom a trikódon?

– Ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium. – mondtam büszkén. Megsimogatta a fejem.

– No, jól van, menj az órára!

Az évtizedek során többször tapasztaltam, mennyire nem szíveli a rövidítéseket. Egyszer a koncertnaplómban lapozgatott.

Mi ez a ZA?

Zeneakadémiánk rövidítése.

Miért írja két nagybetűvel?

Csak a magam használatára teszem.

Saját maga számára is írjon rendesen!

A kis gimnazista, aki nekifutott Kodály Zoltánnak, álmában sem hitte volna, hogy valamikor a Mester életművének hű szolgálója lesz. Nem gyanította, hogy sok száz koncerten szólaltatja meg a kodályi muzsikát. S ugyan miért remélhette volna, hogy a szerző jelenlétében játssza majd hanglemezre kamarazenei és zenekari életművét?

Nem szólva a személyes találkozások különleges élményéről.

A gyermekkori véletlen egy egész életre ható szellemi találkozás követte. Magam készítette kristálydetektoros rádióon hallgattam a magyar nyelv tisztaságáról szóló egyetemi előadását. Mélyen megragadott, hogy egy zeneszerző ennyit törődik anyanyelvünkkel. 2001, 203-204. old.

Az utolsó találkozásról szóló írását idézem:

„Ilyen hosszú ideig még sohasem voltam nála. Egyéni gondjaim, zene-életünk valamennyi problémája sorra került. Mikor ifjú feleségével, Sáríkával kikísért, és az ajtóból levezető lépcsőre léptem, áramütésként

ért a gondolat, hogy utoljára látom Kodályt. A nyomasztó előérzet anynyira elhatalmasodott rajtam, hogy szabadulni akarván, gyalog indultam hazafelé. A legkülönösebb, hogy korábban soha nem fordult fejemben, hogy Kodály meghalhat. Gyermekkorom óta annyira megszoktam, hogy eszményeinek élő szobraként köztünk van.

Vigasztalan esőben utaztunk és Londonban is lehangoló időjárás fogadott. A mindennapos szereplés feszültségében lassan elhalványult aggodalmas előérzetem. Utunk hatodik városában Huddersfieldben koncertünk szünetében bejött hozzánk egy öreg lord és megilletődött hangon szólt hozzánk:

– Uraim, szomorú hírt kell közölnöm önökkel. Meghalt Kodály Zoltán. – E pillanatban ugyanazt éreztem, mint lakása lépcsőjén. Tehát mégis utoljára láttam Kodályt...”

Műsorunk folytatása előtt 'in memoriam' Haydn op. 76-os B-dúr vonósnégyesének lassútételét szólaltattuk meg.” (207-208. old.)

Az én személyes utolsó emlékem, pedig az, hogy férjemmel, Fülöp Attilával néhány hónapos fiatal házasként megrendülten álltunk a ravatalánál a Magyar Tudományos Akadémián.

Kodály Zoltán az én generációm számára, amíg élt a biztonságot jelentette nemcsak a zenei életünkben, hanem az egész magyar szellemi élet számára. Amit látnunk kell Kodály Zoltán zeneszerzői, tudói, oktatói munkássága ma is hat és nemcsak magyar, hanem nemzetközi kisugárzása van. Ehhez nem csekély mértékben járult hozzá Sárka töretlen, céltudatos munkája, melynek most itt mi is részesei lehetünk. *Kodályné Péczely Sarolta* létrehozta a Kodály Zoltán Emlékmúzeumot és Archívumot. A Kodály életmű sokrétű kisugárzását, teremtő erejét mutatja, hogy gyakran sok-sok évtized után, de újra és újra felfedezzük a zeneszerzőt, a népzene gyűjtőt, a tudóst, az intézményszervezőt és szellemi vezetőt. Ezzel együtt azt is érezzük, hogy mennyire hiányzik fél évszázad után is.

Bónis Ferenc munkásságának köszönhetően közelebb juthatunk Kodály Zoltán munkásságához, sőt az „Igy láttuk Kodályt” (1979) c. munkában a kortársak személyes emlékeit őrizhetjük. Itt jegyzem meg, hogy apámmal is készült beszélgetés, melyben röviden, de azonos módon emlékezett meg a Kodály Zoltánnal való első és utolsó találkozásáról, mint az itt korábban idézett saját visszaemlékezéseiben.

Bónis Ferenc összegyűjtve publikálta a különböző helyeken megjelent írásait is (2007), közzé tette az Archívumból az Universal kiadóval folytatott levelezését is. 2011-ben jelent meg a Kodály Archívum és a Balassi kiadó gondozásában az *Élet-pálya: Kodály Zoltán c. magyszabású munkája*.

Személyesre fordítva a szót, Bónis Ferenc zenetudóst ugyancsak Édesapám révén sok évtizede ismertem meg, de 15 évvel ezelőtt felkért, hogy az Erkel Társaság szervezésében évenként megrendezendő más-más tematikájú gyulai tudományos konferencián vegyek részt előadóként. Váratlanul ért néprajzосként, de utána egy évtizeden át vártam az őszi konferenciát, ahová férjemmel együtt mentünk, és ahol előadásokat tartottam az Erkel korabeli 19. századi gyulai népeletről, az étkezési szokásokról, a népszokásokról, Mosonyi szülőföldjéről és hagyományairól, és a már említett kalendáriumi szokásokról, és azok alapján készült kórusművekről Kodály Zoltán munkásságában. Különösen izgalmas vállalkozás volt Erkel és a népszínművek kapcsolatát kutatni, valamint a nép szerepét Erkel operáiban, és Liszt Ferenc magyarságát.

Szeretnék köszönetet mondani a mindig színvonalas, érdekes konferenciákért, a kitűnő szervezésért, melyhez hozzátartozott a közös vacsora, ahol az éppen aktuális díszvendéggel pl. egyik évben *Szokolay Sándorral*, másik évben *Vásáry Tamással* is együtt lehetünk. Sajnos sokan már nincsenek köztünk. Mindenki számára emlékezetesek maradnak *Erkel Tibor* zongorajátékával kísért Himnusz éneklése.

Első sorban azt szeretném megköszönni, hogy olyan világ nyílt ki előttem, ahol nagyon jól éreztem magam, mikor Erkel kottákat, eredeti népszínművek kézíratait foghattam a kezembe, amikor Bónis Ferenc tanulmányaiban, könyveiben kaptam választ Mosonyi, Liszt, Erkel, Kodály témáimmal kapcsolatos kérdésekre.

Jó egészséget és alkotó tevékenységet kívánok Bónis Ferencnek a nagyszerű zenetudósnaк, tudományszervezőneк, a jó barátnaк.

Tátrai Zsuzsanna

Elhangzott 2017 június 15-én, a Kodály Emlékmúzeumban rendezett Zenetudományi Konferencián. (H: 2017/3. 17-23.o.)